

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7 (2), 1074-1091

HADİSLERDE BEŞ TÜMELE GÖRE TANIM ÖRNEKLERİ
Definitions According To Five Universalis In Hadiths

Coşkun BABA

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mantık Bilim Dalı, cbaba@bartin.edu.tr Orcid No: 0000-0002-4056-085X

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. Murat KELİKLİ / Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 12/11/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 25/11/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1074-1091

Atıf / Cite as: Baba, Coşkun. "Hadislerde Beş Tümele Göre Tanım Örnekleri" [Definitions According To Five Universalis In Hadiths]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1074-1091. Doi: 10.17859/pauifd.824801

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1074-1091
HADİSLERDE BEŞ TÜMELE GÖRE TANIM ÖRNEKLERİ*

Coşkun BABA**

Öz

Her bilim, diğer disiplinlerden tanım ile ayrılır. Bu nedenle her bilim tanım ile başlamaktadır. Mantığın asıl amaçlarından olan tanım konusu, klasik mantığın temel konularının işlenebilmesi için bilinmesi şart olan bir konudur. Dolayısıyla mantıktaki temel konulara geçmek için tanım konusunun da bilinmesi zaruridir. Akıl yürütme ve mantıklı düşünmenin ilk ve temel prensibi tanım konusudur. Tanım, klasik mantık açısından cins-tür ve işlem-kaplam ilişkisini ele almaktadır. Bu çalışmada, hadislerde beş tümele göre tanım örneklerini göstermeye çalışacağız. Bu çalışmamızın amacı, hem mantığın her alanda olduğu gibi hadislerle de ilişkisinin olduğunu göstermek hem de başka konulara örnek olmasını sağlamaktır. Bu çalışmada ele aldığımız hadislerdeki tanımları beş tümele göre göstermeye çalışacağız. Çalışmamızda tam özsel tanıma, tam ilintisel tanıma, eksik özsel tanıma ve eksik ilintisel tanıma olmak üzere her bir tanım çeşidine hadisler üzerinden örnek verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Tanım, Beş Tümel, Cins, Hadis.

Definitions According To Five Universalis In Hadiths

Abstract

Every science is distinguished from other disciplines by definition. Therefore, every science starts with a definition. The subject of definition, which is one of the main purposes of logic, is a subject that must be known in order to study the basic issues of classical logic. For this reason, it is necessary to know the subject of definition in order to pass on the topics in logic. The first and basic principle of reasoning and logical thinking is the subject of definition. The definition deals with the relationship between genus-type and comprehension-extension in terms of classical logic. In this study, we will try to show examples of definitions according to five universalis in hadiths. The aim of this study is to show that logic is related to hadiths as in every field and to provide an example for other issues. We will try to show the definitions in the hadiths discussed in this study according to five universalis. In our study, we will try to give examples for each type of definition, complete definition, complete description, incomplete definition and incomplete description, through hadiths.

Keywords: Logic, definition, five Universalis, Genus, Hadith.

Structured Abstract: Every science is distinguished from other disciplines by definition. Therefore, every science starts with a definition. The subject of definition, which is one of the main purposes of logic, is a subject that must be known in order to study the basic issues of classical logic. For this reason, it is necessary to know the subject of definition in order to pass on the topics in logic. The first and basic principle of reasoning and logical thinking is the subject of definition. The definition deals with the relationship between genus-type and comprehension-extension in terms of

* Makalenin Etik Kurul İzni gerektirmediğine dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mantık Bilim Dalı, cbaba@bartin.edu.tr Orcid No: 0000-0002-4056-085X

classical logic. In this study, we will try to show examples of definitions according to five universalis in hadiths. The aim of this study is to show that logic is related to hadiths as in every field and to provide an example for other issues. We will try to show the definitions in the hadiths discussed in this study according to five universalis. In our study, we will try to give examples for each type of definition, complete definition, complete description, incomplete definition and incomplete description, through hadiths. The definition, division and classification of a term requires the same mental function. So all three of them are related to the specification of the concept. Thanks to the partition, the coverage of a concept is determined. Thanks to the definition, the scope of that concept is determined. Definition and division complement each other. In the science of logic, the definition is made on the basis of five universalis. These five universalis, seen as the most common of the concepts, consist of genus, species, specific difference, property and accident. Genus is the name given to the general concept that concepts (terms) that have common characteristics are attached to because of these features. Briefly, the concept under which the species are listed is called genus. The genus is divided into two as distant and close genera. Close genera breed is the concept to which a species is directly connected. The distant genus is the concept that connects together through the genus(s). Species is a general concept that is under the genus, that is, in its coating, and contains some common features with its genus. Like the genus, the species is divided into two as far and near. Close species is the concept to which a genus is directly connected. The remote species is the concept that it connects with through the species(es). Specific difference is the main characters that distinguish genus and genre from each other. The specific difference is also divided into two as near and far. Close specific difference is the concept that distinguishes a species from its close in breed partners. Distant specific difference is the concept that distinguishes a species from its distant breed partners. Property is an adjective that belongs to a species or a person and is not found in another type or person of the same genus. Property are subordinate characteristics of the genre. Although accident individuals are temporarily present, their existence is not dependent on the existence of the individual, and the characteristics shared by other individuals are called common land qualification. Logicians often divide the definition into two. Western logicians divide the definition into "definition" and "description". Islamic logicians also divide the definition into "had" and "picture". The first of the definitions in this distinction belongs to essence and the other to accident. The definition belonging to the essence is a more accurate definition. Because the place of the concept in this definition is obvious, the related concept is completely separated from the others. In the definition of accident, information is given about an object or item, its properties and features. In logic, the first of the definitions made according to five universalis is called the essential definition and the second is called the relational definition. Islamic logicians divide the essential and relational definition into two, complete and incomplete, and reveal four forms of the definition according to five whole. In this study, we tried to explain the four forms of definition mentioned in terms of five universals by giving examples from hadiths. In this study, by trying to show examples of definitions according to five universalis in hadiths, we have seen that logic is essentially related to hadiths as in every field. When this relationship is examined over different subjects (Concepts, Propositions, Reasoning etc.) as seen through the definition of logic, the importance and relationship of logic will be seen.

Keywords: Logic, definition, five Universalis, Genus, Hadith.

GİRİŞ

Her bilim, diğer disiplinlerden kendini tanımla ayırmaktadır. Dolayısıyla her bilimin tanım ile başladığı görülür. Tanım, teknik anlamda mantığın bir konusu olup ontoloji, epistemoloji ve metodolojinin üzerinde birleştiği ortak bir alandır. Tanım

konusu, klasik mantık açısından cins-tür ve işlem-kaplam ilişkisini ele almaktadır.¹ Esasında mantık, akıl yürütme ve mantıklı düşünmenin ilk ve temel prensibi olan ‘tanım’ı ortaya koymaktadır. Çünkü mantık, ‘tanım’ ile kavramın ayrıntısız nitelikleri üzerinde durma tehlikesini savuşturarak, ilgili kavramı en yakın cinsinin içerisinde bulunan türlerden ayıracak olan özüne ait gerçek nitelikleriyle belirleme imkânını bulmaktadır. Çünkü böylelikle kesin bilgiye ulaşabilmek için gerekli ve ilk adım olan eşyanın gerçek bilgisine sahip olunabilir.² Mantığın iki temel bölümünden birincisi olan tasavvuratın amacı tanımı elde etmektir. Bunun yanında mantığın bir diğer bölümü de büyük oranda tanıma dayanmaktadır. Tanım, eşyanın ya da nesnenin niteliklerinin zihinde doğru bir şekilde tertiplenmesiyle doğrudan alakalıdır. Çünkü akıl, ancak zihindeki anlamların belirlenen kurallara bağlı bir şekilde düzenlendikten sonra istenilen bilgiye ulaşabilmektedir. Kısacası bilinenden yola çıkarak bilinmeyene ulaşma düzeni gerektirmektedir. Tanım dışarıdaki varlığın iki nedeni (madde / form) ile zihindeki varlığın nedenleri olan cins ve ayırımın mütakabiliyetinden doğmaktadır. Dolayısıyla eşyadan ya da nesneden soyutlanan niteliklerin zihindeki düzenlenmesi de diyebileceğimiz kavramların mertebesini tayin etmek, önce onları doğasına uygun bir şekilde sınıflamaktır. Bu sınıflama işi de tanımın ilk ve en temel şartlarındanındır.³

1. Tanım Hakkında Genel Bilgi

Mantığın kurucusu olan Aristoteles’e göre tanım, “bir şeyin ne olduğunu açıklayan söz”⁴ ve “ya nesnenin ne olduğunu, ya adının ne ifade ettiğini göstermek”⁵ olarak tarif edilmektedir. Ayrıca Aristoteles, tanımın bir terimin temel özellikleri, nitelikleri ve karakterleriyle belirtilmesi şeklinde tarifi yapılan tanım, bir terimin karakteristik işlemi belirleyen zihin işlemine denir.⁶ Yine tanım, “bir sözcüğün ya hemen herkes tarafından kabul edilen ya da onu kullanan kişi tarafından kastedilen anlamını ortaya koyma, bir kavramın anlamını belirleme, o kavrama yüklenebilecek özellikleri dil yoluyla ifade etme işlemi”⁷ şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu nedir? sorusuna cevap teşkil eden tanım, esasında bir sınırlama işlemidir.⁸ Aristoteles’e göre nesnenin ne olduğunu bildiren tanım şöyle de tanımlanır: “Bir kavramı tanımlamak onun ayırıcı özelliklerini belirlemek demektir.”⁹

Bir terimin tanımı, bölmesi ve sınıflandırılması aynı zihinsel muameleyi gerektirir. Yani bunların üçü de kavramın belirtilmesi ile ilişkilidir. Bölme sayesinde

¹ Doğan, Özlem, *Mantık*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1996), 85.

² Abdülkuddûs Bingöl, *Klasik Tanım Teorileri*, (Ankara: M.E.B. Yayınları, 1993), 14.

³ Ayık, Hasan, *İslam Mantık Geleneği Ve Doğuluların Mantığı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 205-206.

⁴ Aristoteles, *Organon III (Birinci Analitikler)*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996), 106.

⁵ Aristoteles, *Organon III (Birinci Analitikler)*, 106.

⁶ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 80.

⁷ Ahmet Cevizci, “Mantık”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), 1575.

⁸ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 81.

⁹ M. Tahir Yaren, *İbn Sina Mantığına Giriş*, (Ankara 1996), 33.

bir kavramın kaplamı belirlenirken tanım sayesinde de o kavramın içlemi belirlenmiş olur. Tanım ve bölme işlemi birbirini tamamlamaktadır.

İslam mantıkçıları tanıma “terimin anlamını açıklayıcı söz” manasına gelen ‘kavl-i şarih’ adını vermişlerdir. “*Kavl* denmekle tanımın hüküm içeren müellef bir söz olduğu, *şârih* denmekle de tanımın, mahiyeti künhü ile açıklananı yani tanımlananı, dışında kalan şeylerin bütününden temyiz edici olması kastedilir.”¹⁰

Mantık ilminde tanım beş tümel temele alınarak yapılmaktadır. Kavramların en geneli olarak görülen bu beş tümel, cins, tür, ayırım, hâssa ve ilintiden oluşmaktadır. Bunları kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Cins: “Ortak vasıflara sahip olan kavramların (terimlerin), bu özellikleri dolayısıyla bağlandıkları genel kavrama verilen addır. Kısaca altında türlerin sıralandığı kavrama cins denir.”¹¹ Cins, uzak cins ve yakın cins şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yakın cins, bir türün doğrudan bağlandığı kavramdır. Uzak cins ise araya cins(ler) vasıtasıyla bağlandığı kavramdır.

Tür (Nevi’): Cinsin altında yani kaplamında bulunan ve cinsi ile bazı ortak özellikleri barındıran genel kavramdır. Tür de cins gibi uzak ve yakın şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yakın tür, bir cinsin doğrudan bağlandığı kavramdır. Uzak tür ise araya tür(ler) vasıtasıyla bağlandığı kavramdır.¹²

Ayırım (Fasl): “Cinsi ve türü birbirinden ayıran ana karakterlere ayırım denir.”¹³ Ayırım da yakın ayırım ve uzak ayırım şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yakın ayırım, bir türü yakın cinsindeki ortaklarından ayıran kavramdır. Uzak ayırım, bir türü uzak cinsindeki ortaklarından ayıran kavramdır.

Hâssa: “Bir türe veya kişiye ait olup aynı cinsten diğer bir tür ve şahısta bulunmayan sıfattır. Hâssa türün tâlî derecedeki vasıflarıdır.”¹⁴

İlinti: “Fertlerde geçici olarak bulunmakla birlikte, varlığı ferdin varlığına bağlı olmayan, diğer fertlerin de paylaştığı özelliklere ilinti (müşterek arazî vasf) denir.”¹⁵

Mantıkçılar tanımları genelde ikiye ayırırlar. Batılı mantıkçılar, "definition" ve "description" şeklinde tanımları ikiye ayırırken, İslâm mantıkçıları da "had" ve "resm" şeklinde ikiye ayırmaktadırlar. Bu ayırımdaki tanımlardan ilki öze, diğeri ise ilintiye aittir. Öze ait olan tanım, daha doğru bir tanım olmaktadır. Çünkü bu tanımda kavramın yeri apaçık bir şekilde belli olduğundan dolayı ilgili kavram diğerlerinden büsbütün ayrılmış olur. İlintiye ait olan tanımda ise, bir nesne ya da eşya hakkında, onun hâssalarıyla ve özellikleriyle alakalı bilgiler verilir. Mantıkta beş tümele göre

¹⁰ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 81.

¹¹ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Beş Tümel”, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 45-46.

¹² İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Beş Tümel”, 45-46.

¹³ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Beş Tümel”, 45-46.

¹⁴ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Beş Tümel”, 45-46.

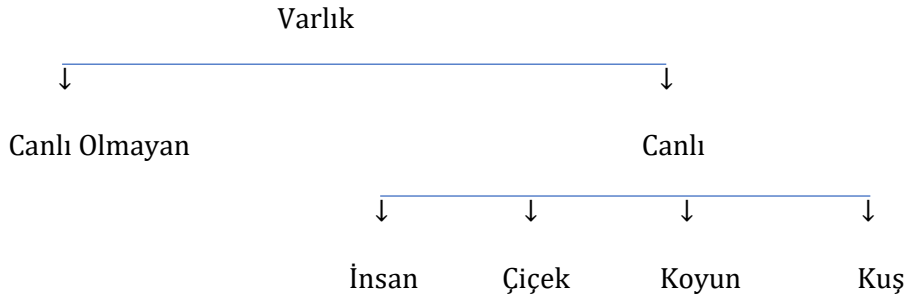
¹⁵ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Beş Tümel”, 45-46.

yapılan tanımlardan birincine özsel tanım, ikincisine ise ilintisel tanım denir. İslâm mantıkçıları özsel ve ilintisel tanımı da kendi içerisinde tam ve eksik şeklinde ikiye ayırarak beş tümele göre tanımın dört şeklini ortaya koymaktadırlar.¹⁶ Şimdi bu dört tanım şeklini hadislerden örnekler vererek beş tümele göre açıklamaya çalışacağız.

2. Beş Tümele Göre Tanım Çeşitleri

Öze ilişkin tanım (Had) ve ilintiye ilişkin tanım (Resm) olmak üzere iki kısma ayrılan tanımların her birisi de Tam ve Eksik (Nakıs) olmak üzere ikiye ayrılırlar.¹⁷ Tanım; beş tümele, tanımlanana, tanımda kullanılan vasıtalara ve belirsizliği kaldırmaya yönelik olmak üzere dört kısma ayrılır. Şimdi bunları sırasıyla ele almaya çalışalım

2. 1. TAM ÖZSEL TANIM (HADD-İ TAM): Öze ait olan bu tanım, “bir şeyin yakın cinsi (cins-i karib) ile yakın ayırımından (Fasl-ı karib) yapılan özsel”¹⁸ tanımdır. “İnsan düşünen canlıdır” tanımı gibi.

Burada “canlı” kavramı, “insan” kavramının yakın cinsi, tanımlanan “insan” kavramı “canlı” kavramının türü, “düşünen” kavramı ise “insan” kavramının yakın ayırımı yani faslıdır. Çünkü “düşünen” ifadesi, insanı diğer canlılardan açık bir şekilde ayırmaktadır. Bu şekildeki bir tanım sayesinde tanımlananın yerini açıkça belli olur. Yeri açık bir şekilde belli olan tanımlanan diğer türlerden tam anlamıyla ayrılır. Bundan dolayı da en doğru ve ideal tanım, bu şekilde yapılan tanımdır.

Hakiki tanım yakın cins ile yakın ayırımdan oluşan olumlu-küllî bir önermedir. Bu tür tanımlara “hadd-i tâm” ismi de verilmektedir.¹⁹ Bu tür tanımlarda tanımlanan herhangi bir şeyin bütün bireylerinin dâhil edilmesi ve ona ait olmayan tüm fertlerinin ise dışarıda tutulması söz konusudur. Bu tür tanımlar tam tanımdır. Diğer bir ifade ile ‘efrâdını câmi’, ağıârını mâni’ bir tanımdır.²⁰

Bu tanım türüne hadislerden verilebilecek örnekler şunlardır:

¹⁶ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1970), 35.

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedat (Klasik Mantık)*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 55.

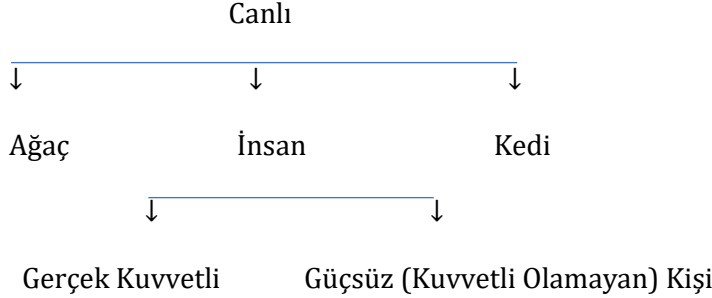
¹⁸ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Tam Özsel Tanım”, 300.

¹⁹ Ömer Türker, “Tarif”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarif> (08.11.2020).

²⁰ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Tam Özsel Tanım”, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 300.

1- "Ebû Hüreyre (r.a.)'dan. Rasûlullah (s.a.v.): "Gerçek kuvvetli, rakiplerini yere seren değildir. Gerçek kuvvetli, öfke sırasında kendisine hâkim olandır." buyurmuştur."²¹

Tanım: Gerçek kuvvetli, **öfke sırasında kendisine hâkim olan insandır.**

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olarak belirtilen 'insan' kavramı 'gerçek kuvvetli' kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**öfke sırasında kendisine hâkim olan**', tanımı yapılan 'gerçek kuvvetli' kavramının yakın ayrımıdır.

2- "Ebu Hureyre (r.a.)'tan rivayet edilmiştir:

"Peygamber (s.a.v), bir gün insanların arasında iken bir adam gelip ona:

- 'Ey Allah'ın resulü! İman nedir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v):

- 'İman; Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya, peygamberlerine iman etmen ve (öldükten sonra) son dirilmeye iman etmendir.' buyurdu. Adam:

- 'Ey Allah'ın resulü! İslam nedir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v):

- 'İslâm; Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayarak O'na kulluk etmen, farz olan namazı dosdoğru kılman, farz olan zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman" buyurdu. Adam:

- 'Ey Allah'ın resulü! İhsan nedir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v):

- 'İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na kulluk etmen, her ne kadar O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir' buyurdu. Adam:

- 'Ey Allah'ın resulü! Kıyamet ne zaman kopacak?' dedi. Peygamber (s.a.v):

- 'Bu konuda soru sorulan kimse, soruyu sorandan daha fazla bilgili değildir. Fakat sana alametlerini bildireyim: Cariye efendisini doğurursa işte bu kıyamet alametlerindendir. Yine çıplak, yalın ayak (takımı kimseler), insanlara lider olursa işte bu kıyamet alametlerindendir. Kuzu, oğlak çobanları bina yapma konusunda birbirleriyle yarış ederlerse, işte bu kıyamet alametlerindendir. Kıyametin ne zaman kopacağı (bilgisi), Allah'tan başka hiç kimsenin bilemediği beş gayba girmektedir' buyurdu.

Daha sonra Peygamber (s.a.v), "Kıyametin ne zaman kopacağı hakkındaki bilgi, Ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, çev. Abdullah Fevzi Kocaer, (Konya: Hüner Yayınları, 2003), "Âdâp", 2038; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Polen Yayınları, 2008), "Birr", 1608.

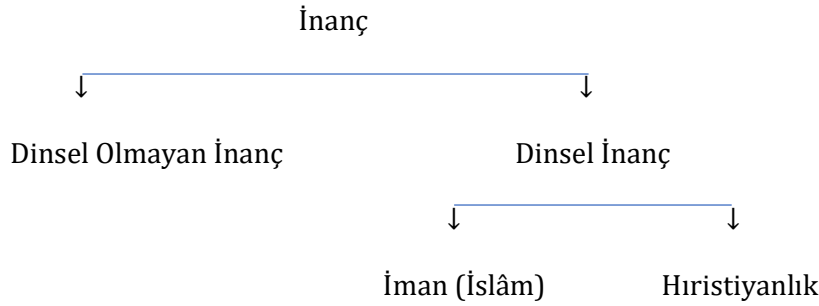
kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.” (Lokman: 31/34) ayetini okudu.

Ebu Hureyre (sözüne devamlı) der ki: Sonra soruyu soran adam çekip gitti. Peygamber (s.a.v):

- **‘Onu bana geri çağırın’** buyurdu. Bunun üzerine sahabiler, geri çevirmek onun için peşine düştüler. Fakat onunla ilgili hiçbir şey göremediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v):

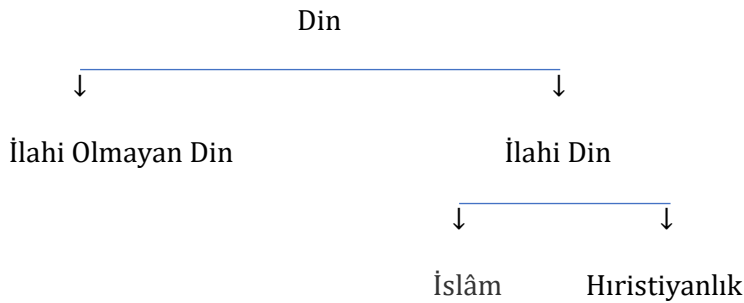
- **‘İşte bu (gelen kimse), Cebrail idi. İnsanlara dinini öğretmek için gelmişti’** buyurdu.”²²

Tanım: İman, Allah’a, meleklerine, kitabına, O’na kavuşmaya, peygamberlerine iman etmen ve (öldükten sonra) son dirilmeye iman edilen dinsel inançtır.

Bu hadiste geçen ilk tanımda altı çizili bir şekilde işaret edilen ‘dinsel inanç’ kavramı ‘iman’ kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen **‘Allah’a, meleklerine, kitabına, O’na kavuşmaya, peygamberlerine iman etmen ve (öldükten sonra) son dirilmeye iman edilen’** ifadesi, tanımı yapılan ‘iman’ kavramının yakın ayrımıdır.

Tanım: İslâm, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayarak O’na kulluk edilen, farz olan namazın dosdoğru kılındığı, farz olan zekâtın verildiği, Ramazan orucunun tutulduğu ilahi dindir.

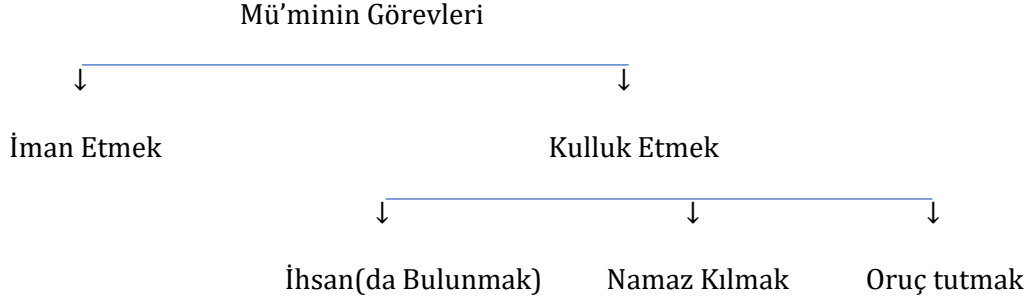

Bu hadisteki ikinci tanımda altı çizili bir şekilde işaret edilen ‘ilahi din’ kavramı ‘İslam’ kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen **‘Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayarak O’na kulluk edilen, farz olan namazın dosdoğru**

²² Müslim, “İman”, 1.

kılındığı, farz olan zekâtın verildiği, Ramazan orucunun tutulduğu' ifadesi, tanımı yapılan 'İslam' kavramının yakın ayrımıdır.

Tanım: İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi kulluk etmektir.

Bu hadiste geçen son tanımda altı çizili bir şekilde gösterilen 'kulluk etmek' kavramı 'İhsan' kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**Allah'ı görüyormuşsun gibi**' ifadesi, tanımı yapılan 'İhsan' kavramının yakın ayrımıdır.

3- "Abdullah ibn Mes'ud (r.a)'tan rivayet edilmiştir:

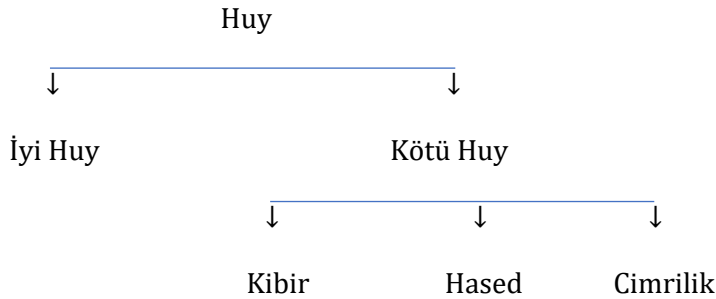
"Resulullah (s.a.v):

- **'Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimse cennete giremez'** buyurdu. Bir kişi:

- **'İnsan, elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını ister?'** dedi. Resulullah (s.a.v):

- **'Şüphesiz ki Allah güzeldir. Güzelliği sever. Kibir, hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir'** buyurdu."²³

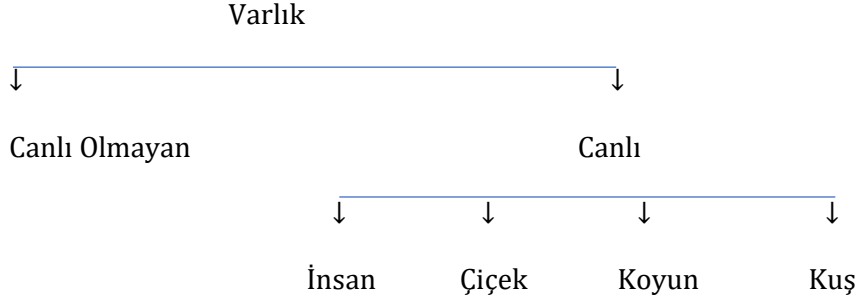
Tanım: Kibir, **hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmek olan kötü huydur.**

Bu hadisteki tanımda altı çizili olarak belirtilen 'kötü huy' kavramı 'kibir' kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmek durumu**' tanımı yapılan 'kötü huy' kavramının yakın ayrımıdır.

²³ Müslim, "İman", 37.

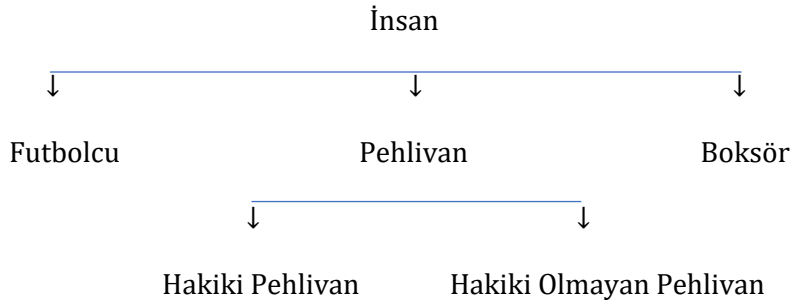
2. 2. Eksik Özsel Tanım (Hadd-ı Nakıs): Öze ilişkin eksik tanım, hakiki tanım türlerinden olup “bir şeyin uzak cinsiyle yakın ayrımından yapılır.”²⁴ “İnsan düşünen varlıktır” tanımını gibi.

Burada “varlık” kavramı, “insan” kavramının uzak cinsi, tanımlanan “insan” kavramı, “canlı” kavramının türü, “düşünen” kavramı ise “insan” kavramının yakın ayrımı yani fashıdır.

1- “Abdullah (b. Mesud) (r.a.)’dan (rivayet edildiğine göre) Resûlullah (s.a.v) (sahabilerine) “**Aranızda kime pehlivan dersiniz?**” diye sormuş (onlar da): “İnsanların yenemediği kimseye” demişler. (Bunun üzerine Hz. Peygamber de: **Hayır, (öyle değil); hakiki pehlivan öfke anında kendisine sâhip olabilen kimsedir**” buyurmuştur.”²⁵

Tanım: Hakiki pehlivan, **öfke anında kendisine sâhip olabilen kimsedir** (insandır).

Bu hadisteki tanımda altı çizili olarak belirtilen ‘kimse (insan)’ kavramı ‘hakiki pehlivan’ kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen ‘**öfke anında kendisine sâhip olabilen**’ tanımı yapılan ‘hakiki pehlivan’ kavramının yakın ayrımıdır.

2- “Ebu Hureyre (r.a)’tan rivayet edilmiştir:

Resulullah (s.a.v), sahabilere:

- ‘**Müflis nedir? Bilir misiniz?**’ diye sordu. Sahabiler:

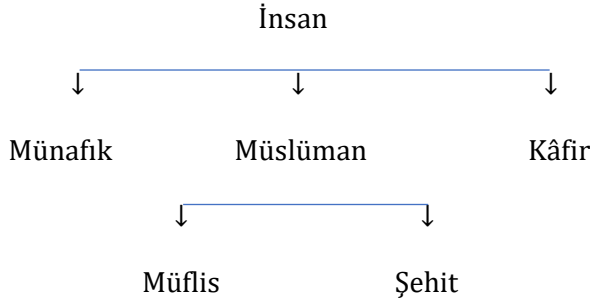
²⁴ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Eksik Özsel Tanım”, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 102.

²⁵ Süleyman b. Eş’as b. Es- Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, (İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2000), “Edeb” 4779.

- **'Bize göre, müflis; hiçbir dirhemi ve eşyası olmayan kimsedir'** dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v):

- **'Gerçekten benim ümmetinden müflis; kıyamet gününde namaz, oruç ve zekatla gelecek olan kimsedir. Ama şuna sövmüş, buna zina iftirasında bulunmuş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, diğerini de dövmüş olarak gelecek. Onun hasenatından bir kısmı şuna verilir ve bir kısmı da buna verilir. Eğer üzerinde olan kul hakları ödenmeden önce hasenatı tükendirse bu defa o alacaklı kulların günahlarından alınıp bu kimsenin üzerine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır'** buyurdu.²⁶

Tanım: Müflis, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekatla gelmesine rağmen şuna sövmüş, buna zina iftirasında bulunmuş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, diğerini de dövmüş olarak geldiğinden dolayı onun hasenatından bir kısmı şuna, bir kısmı da buna verildiği halde eğer üzerinde olan kul hakları ödenmeden önce hasenatı tükendiği için alacaklı kulların günahlarından alınıp bu kimsenin üzerine yüklenip cehenneme atılan kişidir (insandır).

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olarak belirtilen 'kişi (insan)' kavramı 'müflis' kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen **'kıyamet gününde namaz, oruç ve zekatla gelmesine rağmen şuna sövmüş, buna zina iftirasında bulunmuş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, diğerini de dövmüş olarak geldiğinden dolayı onun hasenatından bir kısmı şuna, bir kısmı da buna verildiği halde eğer üzerinde olan kul hakları ödenmeden önce hasenatı tükendiği için alacaklı kulların günahlarından alınıp bu kimsenin üzerine yüklenip cehenneme atılan'** tanımı yapılan 'müflis' kavramının yakın ayrımıdır.

3- **"Ebu Hureyre (r.a)'tan rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v), sahabilere:**

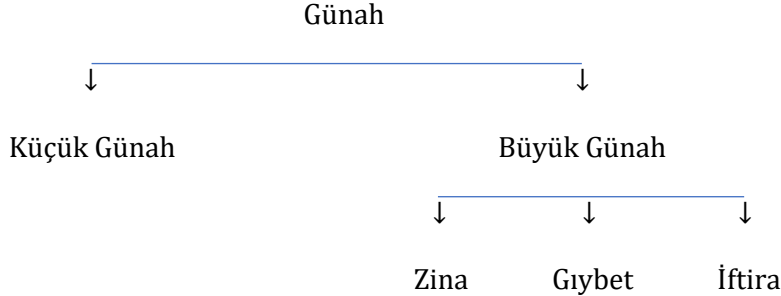
- **'Gybet nedir? Bilir misiniz?' diye sordu. Sahabiler:**
 - **'Allah ve Resulü daha iyi bilir!'** dediler. Resulullah (s.a.v):
 - **'Gybet kardeşini, hoşlanmadığı bir şeyle anmandır'** buyurdu. Bu sırada Resulullah (s.a.v)'e:

- **'Benim söylediğim şey, kardeşimde varsa o zaman ne buyurursun?' diye soruldu. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v):**

²⁶ Müslim, "Birr", 1588.

- 'Söylediğin şey kardeşinde varsa onun gıybetini etmişsin demektir. Eğer söylediğin şey onda yoksa o zaman ona iftira etmiş olursun' buyurdu."²⁷

Tanım: Gıybet, **kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmak olan günahtır.**

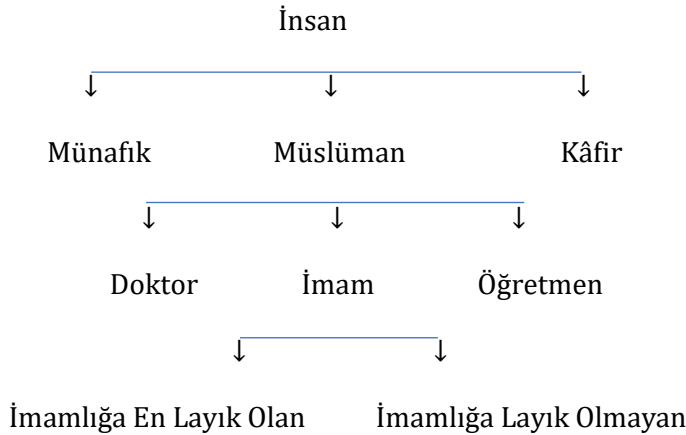

Bu hadiste zikredilen tanımda altı çizili olarak belirtilen 'günah' kavramı 'gıybet' kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmak olan**' tanımı yapılan 'gıybet' kavramının yakın ayrımıdır.

4- "Ebu Saîd el-Hudrî (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır:

Namaz kılacak kimseler, üç kişi olursa, biri kendilerine imam olsun. Onların imamlığa en layık olanı, (Kur'an-ı) en iyi okuyandır."²⁸

Tanım: İmamlığa en layık olan, **namaz kılacakların içerisinde Kur'an-ı en iyi okuyan kişi (insandır).**

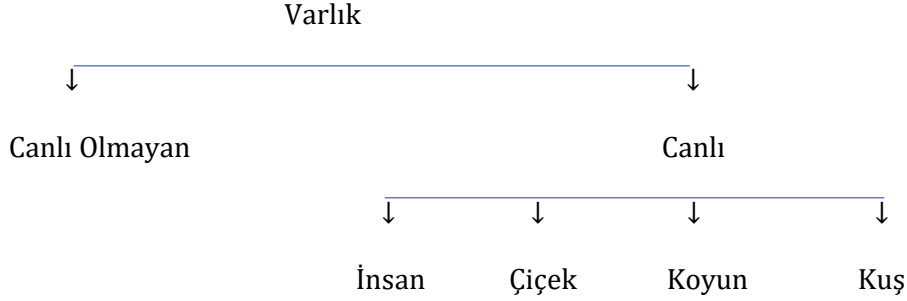
Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olarak belirtilen 'kişi (insan)' kavramı 'imamlığa en layık olan' kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**namaz kılacakların içerisinde Kur'an-ı en iyi okuyan**' tanımı yapılan 'imamlığa en layık olan' kavramının yakın ayrımıdır.

2. 3. Tam İlintisel Tanım (Resm-i Tam): İlintiye ilişkin olan tam tanım, "şeylerin ilintisel özelliklerine göre yakın cinsi (cins-i karib) ve özelliğinden

²⁷ Müslim, "Birr", 1588.

²⁸ Müslim, "Mesacid ve Mevadii's-Salat", 399.

(hâssasından) yapılan tanımdır”²⁹ Yani tanımlanan kavramın yakın cinsiyle hâssasından oluşan tanımdır. “İnsan, saçları ağaran canlıdır” tanımı gibi. Burada “saçları ağaran” kelimesi hâssa konumundadır.

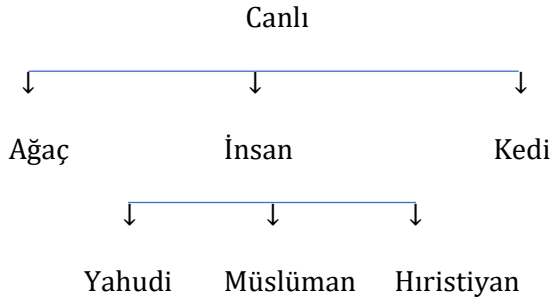

Burada “canlı” kavramı, “insan” kavramının yakın cinsi, tanımlanan “insan” kavramı, “canlı” kavramının türü, “saçları ağaran” kavramı ise “insan” kavramının hâssasıdır.

Bu tanım türüne hadislerden verilebilecek örnekler şunlardır:

1- “Ebû Hüreyre (R.A.) den rivayet edilmiştir; dedi ki: Rasûlullah (S.A.V.) şöyle buyurdu: «**Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların selâmet buldukları kişidir. Mü'min, insanların canları ve malları hususunda emniyet ettikleri kişidir.**» Aynı zamanda Peygamber (S.A.V.) den şöyle rivayet edilmektedir: Rasûl-i Ekrem'e «**müslümanların hangisi daha faziletlidir?** diye soruldu ve bunun üzerine buyurdu ki: «**Dilinden ve elinden müslümanların selâmet bulduğu kişi.**»³⁰

Tanım: “Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların selâmet buldukları insandır.”

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olarak belirtilen ‘insan’ kavramı ‘Müslüman’ kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen ‘**dilinden ve elinden müslümanların selâmet buldukları**’ tanımı yapılan ‘Müslüman’ kavramının hâssasıdır.

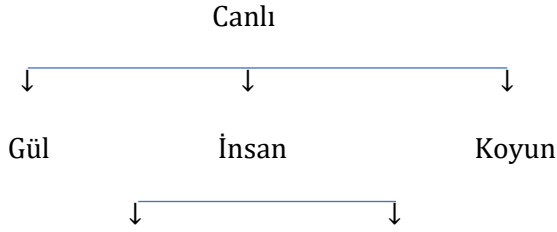
2- “Enes (R.A.) tarikiyle Rasûlullah (S.A.V.) den rivayet edilmiştir: «**İnsan oğlundan her biri hatalıdır ve hatalıların iyileri tevbe edenlerdir.**»³¹

²⁹ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, “Tam İlintisel Tanım”, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 300.

³⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1971), “İman”, 2762.

³¹ Tirmizî, “Kıyamet”, 2616.

Tanım: Hatalıların iyisi, **tevbe eden insandır.**

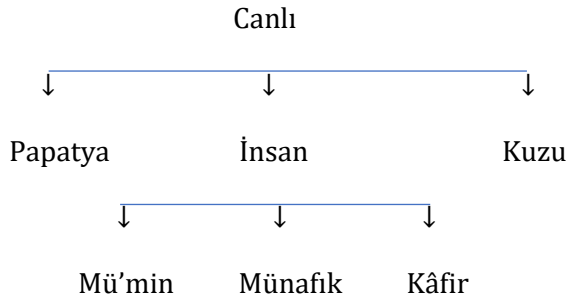

Hata İşleyen Hayırlı Kişi Hata İşleyen Hayırsız Kişi

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olan ‘insan’ kavramı, ‘Hatalıların iyisi’ kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen **‘tevbe eden’**, tanımı yapılan ‘Hatalıların iyisi’ kavramının hâssasıdır.

3- “Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah (s.a.s.)’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Mü’min ülfet eden (insanlarla iyi geçinen) kişidir. İnsanlarla iyi geçinmeyen ve kendisi ile geçinilmeyen kişide hayır yoktur.”** (Ahmed b. Hanbel, II, 4, 5, 335, 9436)³²

Tanım: Mü’min, **ülfet eden (insanlarla iyi geçinen) kişidir (insandır).**

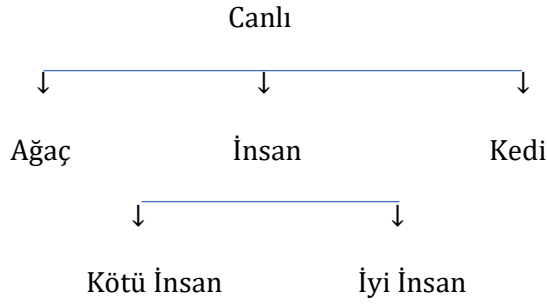
Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olan ‘kişi (insan)’ kavramı, ‘mü’min’ kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen **‘ülfet eden (insanlarla iyi geçinen)’**, tanımı yapılan ‘mü’min’ kavramının hâssasıdır.

4- “Ebu Hüreyre (r.a.)’dan. Rasûlullah (s.a.v.): **“İnsanları maden yatakları gibi (cins cins) bulursunuz. İnsanların cahiliye dönemindeki iyi kimseleri -dini iyice öğrendiklerinde- İslâm’da da iyi kimselerdir. İnsanların iyilerini şu idare konusunda en isteksiz görürsünüz, insanların kötülerini de bir kısma bir yüzle diğer bir kısma da bir başka yüzle gelen ikiyüzlü görürsün.”**³³

Tanım: Kötü insan, **bir kısma bir yüzle diğer bir kısma da bir başka yüzle gelen ikiyüzlü insandır.**

³² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Seçme Hadisler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 17.

³³ Buhârî, “Menâkıb”, 1454.

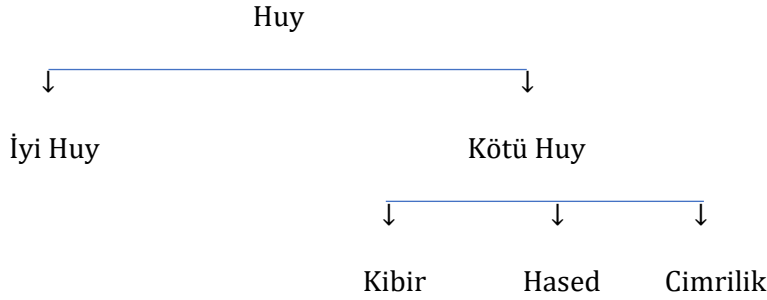

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olan 'insan' kavramı, 'kötü insan' kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**bir kısma bir yüzle diğer bir kısma da bir başka yüzle gelen ikiyüzlü**', tanımı yapılan 'kötü insan' kavramının hâssasıdır.

5- "Enes (radiyallahü anh)'den rivâyet edildiğine göre; **Resûlullah** (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

(Hased (yani başkasındaki bir nimeti çekememek), ateşin odunu yediği (mahvettiği) gibi sevapları yer (tüketir). Sadaka da suyun ateşi söndürdüğü gibi hatâyı söndürür. Namaz mü'minin nurudur. Oruç da ateşten koruyucu bir kalkandır.)"³⁴

Tanım: Hased, iyilikleri yok eden kötü huydur.

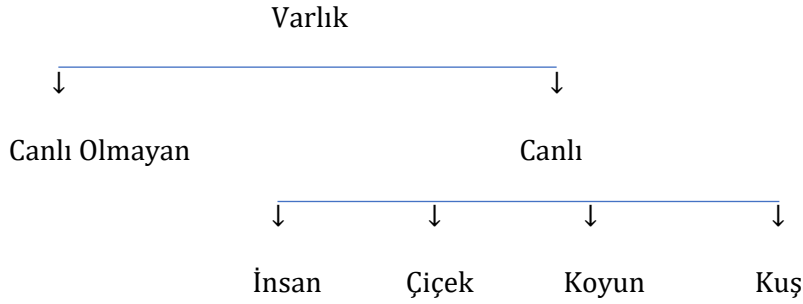

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olan 'kötü huy' kavramı, 'hased' kavramının yakın cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**iyilikleri yok eden**', tanımı yapılan 'hased' kavramının hâssasıdır.

2. 4. Eksik ilintisel Tanım (Resm-i Nakıs): "Hakiki tanım türlerinden olan eksik ilintisel tanım, bir şeyin uzak cinsi ve ilintisiyle yapılır."³⁵ "İnsan uyuyan varlıktır" tanımı gibi.

³⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), "Zühd", 4350.

³⁵ İbrahim Emiroğlu – Hülya Altunya, "Eksik İlntisel Tanım", *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, 101-102.

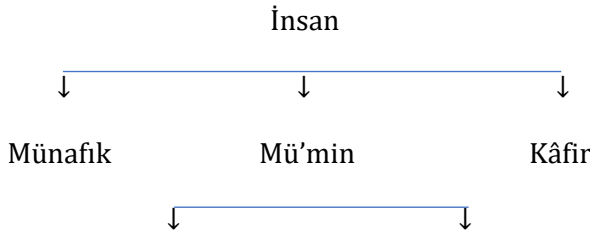

Burada “varlık” kavramı, “insan” kavramının uzak cinsi, tanımlanan “insan” kavramı, “canlı” kavramının türü, “uyuyan” kavramı ise “insan” kavramının ilintisidir.

Bu tanım türüne hadislerden verilebilecek örnekler şunlardır:

1- “**Âişe** (R. Anha) dan rivayet edilmiştir; dedi ki: Rasûlüllah (S.A.V.) şöyle buyurdu: «**Mü’minlerin iman bakımından en kâmil, ahlak bakımından en güzel ve çoluk çocuğuna karşı en lütufkâr olanlardır.**»³⁶

Tanım: İmanca en kâmil mü’min, **ahlak bakımından en güzel ve çoluk çocuğuna karşı en lütufkâr olan insandır.**

İmanca En Kâmil Mü’min İmanca Kâmil Mü’min

Bu hadisteki tanımda altı çizili olan ‘insan’ kavramı, ‘imanca en kâmil mü’min’ kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen ‘**ahlak bakımından en güzel ve çoluk çocuğuna karşı en lütufkâr olan**’, tanım yapılan ‘imanca en kâmil mü’min’ kavramının ilintisidir.

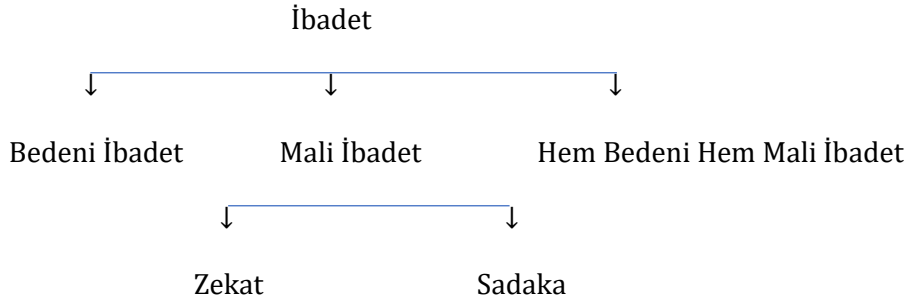
2- “**Enes** (radiyallahü anh)’den rivâyet edildiğine göre; **Resûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

(Hased (yani başkasındaki bir nimeti çekememek), ateşin odunu yediği (mahvettiği) gibi sevapları yer (tüketir). Sadaka da suyun ateşi söndürdüğü gibi hatâyı söndürür. Namaz mü’minin nurudur. Oruç da ateşten koruyucu bir kalkandır.)³⁷

Tanım: Sadaka, **kötülükleri yok eden ibadettir.**

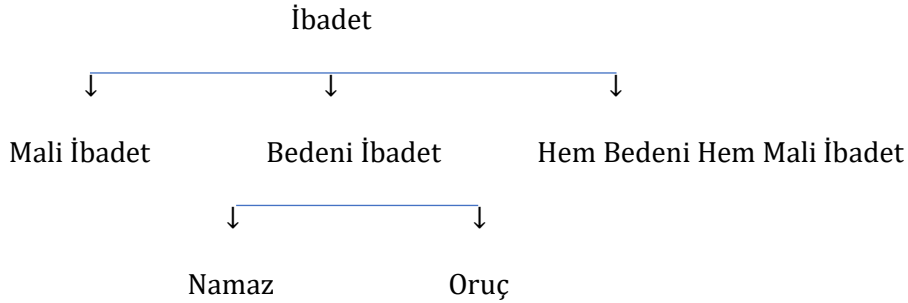
³⁶ Tirmizî, “İman”, 2743.

³⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 4350.

Bu hadiste geçen tanımda altı çizili olan 'ibadet' kavramı, 'sadaka' kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**kötülükleri yok eden**', tanımı yapılan 'sadaka' kavramının ilintisidir.

Tanım: Oruç, **Cehennem'den koruyan bir siper (kalkan) özelliği taşıyan ibadettir.**

Bu hadiste geçen bir diğer tanımda altı çizili olan 'ibadet' kavramı, 'oruç' kavramının uzak cinsidir. Tanımda boldlu şekilde belirtilen '**Cehennem'den koruyan bir siper (kalkan) özelliği taşıyan**', tanımı yapılan 'oruç' kavramının ilintisidir.

Sonuç

Her bilim, diğer disiplinlerden kendini tanımla ayırmasından ötürü her bilim tanım ile başlamaktadır. Mantığın temel amaçlarından olan tanım konusu, klasik mantığın temel konularının işlenebilmesi için bilinmesi şarttır. Dolayısıyla mantıktaki temel konulara geçmek için tanım da bazı konular gibi bilinmesi zaruridir. Tanım konusu, hem Aristoteles açısından hem de İslam Mantıkçıları açısından ele alınmış önemli bir konudur.

Tanım konusu, klasik mantık açısından cins-tür ve işlem-kaplam ilişkisini ele almaktadır. Akıl yürütme ve mantıklı düşünmenin ilk ve temel prensibi olan 'tanım'ı ortaya koyan mantık, 'tanım' ile kavramın ayrıntısız nitelikleri üzerinde durma tehlikesini savuşturarak, ilgili kavramı en yakın cinsinin içerisinde bulunan türlerden ayıracak olan özüne ait gerçek nitelikleriyle belirleme imkânını bulmaktadır.

Bu çalışmada, hadislerde beş tümele göre tanım örneklerini göstermeye çalışarak esasında mantığın her alanda olduğu gibi hadislerle de ilişkisinin olduğunu görmüş olduk. Bu ilişki, mantığın tanım konusu üzerinden görüldüğü gibi farklı konular (Kavramlar, Önergeler, Akıl yürütmeler vb.) üzerinden de incelendiğinde mantığın önemi ve ilişkisi görülecektir.

Fikir vermesi ve örnek olması bakımından ele aldığımız hadislerdeki tanımları beş tümele göre göstermeye çalıştık. Çalışmamızda Tam özsel tanıma beş, tam ilintisel tanıma dört, eksik özsel tanıma beş ve eksik ilintisel tanıma üç olmak üzere her bir tanım çeşidine örnekler verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. *Mi'yâr-ı Sedât -Klasik Mantık-*. sad. Hasan Tahsin Feyizli. Ankara: Fecr Yayın, 2018.
- Aristoteles. *Organon III (Birinci Analitikler)*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996.
- Ayık, Hasan. *İslam Mantık Geleneği Ve Doğuluların Mantığı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Bingöl, Abdülkuddûs. *Klasik Tanım Teorileri*. Ankara: M.E.B. Yayınları, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. çev. Abdullah Fevzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınları, 2003.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Seçme Hadisler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. Es- Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. çev. Necati Yeniell - Hüseyin Kayapınar. 15. cilt. İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2000.
- Emiroğlu, İbrahim - Altunya, Hülya. *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Ömer Türker, "Tarif", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarif> (08.11.2020).
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1996.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1971.